

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยที่ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโรคกับหลักเวชกรรมและการรักษาพยาบาลตามแนวแพทย์แผนไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโรคกับหลักเวชกรรมและการรักษาพยาบาลตามแนวแพทย์แผนไทย โดยผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary research) วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเชิงเนื้อหา (Content Analysis) ตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งผู้วิจัยได้พบประเด็นที่สามารถนำมาสรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังนี้

จากการศึกษา พบว่า

๔.๑.๑ หลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกที่เกี่ยวกับการรักษาโรคทางกายนั้น พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุมีเครื่องยาไว้ใช้เพื่อบรรเทาความทุกข์ที่เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บทางร่างกาย ดังปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค ตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ข่า ว่านเปราะ ว่านน้ำ อุตพิด แผลก แห้วหมู และรากไม้ที่ใช้เป็นยาชนิดอื่นๆ ที่มีอยู่แต่ไม่ใช่เป็นของเคี้ยวของฉัน เธอรับประทานแล้วเก็บไว้ฉันเมื่อมีเหตุจำเป็นจึงฉันได้” โดยให้ใช้ตามความจำเป็นและตามความเหมาะสมกับโรค ได้แก่ เกสัช ๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย ที่เป็นได้ทั้งยาและมีคุณประโยชน์ทางโภชนาการที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคผอมเหลือง ฉันอาหารไม่ได้ให้รับประทานแล้วเก็บไว้ฉันได้นานถึง ๗ วัน และให้ฉันได้ตลอดนอกจากเกสัชทั้ง ๕ แล้วยังใช้สมุนไพรที่ได้จากต้นไม้ต่างๆ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ แร่ธาตุต่างๆ เช่น เกลือ กำมะถัน ผงมูลโคแห้ง แก้วผลพุพองและกลิ้งตัว และยานัตถ์แก้ปวดหัว เป็นต้น

หลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลโรคทางใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการรักษาโรคทางใจโดยเฉพาะกล่าวคือ ทรงเป็นแพทย์ในทางวิญญูณ ท่านเปรียบเทียบโรคทางกาย รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันก็หายได้ แต่โรคทางวิญญูณ คือโรคทางความคิดหรือโรคทางกิเลสตัณหา ได้แก่ จิตหรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชาหรือมิจฉาภิญญู ต้องใช้แพทย์ทางวิญญูณ คือ “พระพุทธเจ้า” มารักษาด้วยยา คือ “ธรรมะ” เท่านั้นถึงจะหายขาดจากโรคทางวิญญูณนี้ได้ โดยทรงมีวิธีการรักษา คือทรงใช้ญาณตรวดดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (การแสดงธรรม) คือ ธรรมโอสธ เพื่อเป็นการสกัดตันตอของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิง

๔.๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างโรคกับหลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกและการรักษาพยาบาลตามแนวแพทย์แผนไทยนั้น ผู้ที่จะเป็นแพทย์ต้องเรียนรู้ที่ตั้งแต่แรกเกิดของโรค รู้จักชื่อ

ของโรค รู้จักยาสำหรับรักษาโรคและรู้ว่ายาใดควรรักษาโรคใด การชักประวัติและการตรวจร่างกายตามแนวทางแพทย์แผนไทยจะช่วยให้ได้ข้อมูลเพื่อเป็นแนวทางในการวินิจฉัยเพื่อวางยาและรักษาโรคให้กับผู้ป่วย ซึ่งในการตรวจโรคนั้นแพทย์จะต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ที่ต้องดูแลผู้ป่วยอยู่เสมอไม่ว่าจะมีอาการหนักเบาก็ต้องแก้ไขในเบื้องต้น การรักษาโรคตามหลักเวชกรรมแพทย์แผนไทย เป็นการวางยาให้ถูกกับโรคตามหลักของการรักษาด้วยสมุนไพร การปรับพฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุให้เกิดโรคโดยใช้หลักธรรมานามัย การรักษาด้วยการนวด อบ ประคบสมุนไพร การนึ่งหม้อเกลือ การรักษาด้วยวิธีธรรมชาติและการให้คำแนะนำการปฏิบัติตนแก่ผู้ป่วยและที่สำคัญต้องมีคุณธรรมของแพทย์เป็นเครื่องประดับ มีความโอบอ้อมอารีต่อผู้ป่วย มีอัธยาศัยเรียบร้อยเป็นที่พอใจของคนทั้งหลายด้วย

๔.๒ อภิปรายผล

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโรคกับหลักเวชกรรมและการรักษาพยาบาลตามแนวแพทย์แผนไทย มีประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายผลดังนี้

๔.๒.๑ หลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎก พระองค์ทรงอนุญาตให้ใช้เภสัชสมุนไพร อาหาร และการใช้วิธีการต่างๆ นอกเหนือจากการใช้ยาในการบำบัดรักษา ดังนี้คือ

๑) การใช้เภสัชสมุนไพร ในครั้งพุทธกาลเมื่อหมู่มิถุนสงฆ์เกิดอาพาธ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุมิถุนใช้ยาต่างๆ ไว้ใช้ตามความจำเป็นและเหมาะสมแก่โรค คือเภสัช ๕ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นได้ทั้งยาและมีคุณประโยชน์ทางโภชนาการ ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคผอมเหลืองฉันอาหารไม่ได้ รับประเคนเก็บไวฉันได้นาน ๗ วัน และฉันได้ตลอดเวลา

๒) การใช้อาหาร พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้อาหารเป็นยาและบำรุงสุขภาพตามที่ระบุไว้ ได้แก่ น้ำข้าวใส น้ำต้มกล้วยไม้ขม น้ำต้มกล้วยไม้ขม น้ำต้มเนื้อ ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธที่ฉันยาถ่าย ใช้บำรุงสุขภาพได้ และข้าวยาคุ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประหารด้วยโรคลมในพระอุทร พระอานนทโศกฉันข้าวยาคุซึ่งปรุงด้วยข้าวสาร กล้วยและงาบดถวาย ทรงดื่มแล้วหายจากการประหาร

๓) การใช้ความร้อน ทรงอนุญาตให้ใช้ความร้อนบำบัดโรคได้ เมื่อภิกษุอาพาธด้วยโรคลมตามอวัยวะ

๔) การพักผ่อนอิริยาบถ สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเกือบตลอดทั้งคืน พระองค์ทรงมีอาการปวดหลังทรงใช้การบำบัดด้วยวิธีการพักผ่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สารีบุตร...จงแสดงธรรมมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อยหลัง จักขอพักผ่อนสักหน่อย

๕) การผ่าตัด ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคฝี ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัด ภิกษุที่อาพาธเป็นเนื้องอกที่ยื่นออกมา ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัดด้วยวิธีต่างๆ เช่น ทรงอนุญาตให้ตัดด้วยเกลือ น้ำมัน ทาแผล ผ้าชุบน้ำมันที่ไหลเยิ้ม

๖) การเย็บและพยาบาลภิกษุไข้ การกิจอันสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติอยู่เนืองๆ คือ การเสด็จไปเยี่ยมภิกษุอาพาธตามศาลาโรงไข้ (คิลานศาลา) หรือตามที่พักอาศัย ทรงพบภิกษุรูปหนึ่งอาพาธถูกทอดทิ้งนอนจมอุจจาระไม่มีใครพยาบาลพระองค์รักษาพยาบาล ดังพุทธดำรัสว่า “อานนท เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี้” พระอานนท ทูลสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงราดน้ำ ทานพระอานนทชดสี พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประคองศีรษะ

ขึ้น ท่านพระอานนทยกเทวาทบนเตียง จะเห็นได้วา พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมของผู้ป่วย ความสะอาดทางร่างกาย สิ่งแวดล้อมที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ปลอดภัยโล่งสบาย เป็นปัจจัยหนึ่งส่งเสริมให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ **นภาพร น้าเบญจพล** ที่ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสาธารณสุขมูลฐาน : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่าสาธารณสุขมูลฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวเรื่องการรักษาโรคการรักษาพยาบาล การดูแลสุขภาพแวดล้อม สุขภาพอนามัยของพระสงฆ์เอง พร้อมทั้งได้ศึกษาถึงเภสัชต่างๆ การส่งเสริมโภชนาการในสมัยพุทธกาล การพยาบาลผู้ป่วย การรักษาสิ่งแวดล้อมและฟื้นฟูสภาพชุมชนในสมัยพุทธกาล เช่น ส้วม กุฏิ วิหาร ที่นอน การรักษาความสะอาดในที่อยู่อาศัย

๔.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างโรคกับหลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกและการรักษาพยาบาลตามแนวแพทย์แผนไทย ผู้ที่จะเป็นแพทย์ต้องเรียนรู้ที่ตั้งแต่แรกเกิดของโรค รู้จักชื่อของโรค รู้จักยาสำหรับรักษาโรคและรู้ว่ายาคิดควรรักษาโรคใด การซักประวัติและการตรวจร่างกายตามแนวทางแพทย์แผนไทยจะช่วยให้ได้ข้อมูลเพื่อเป็นแนวทางในการวินิจฉัยเพื่อวางยาและรักษาโรคให้กับผู้ป่วย ซึ่งในการตรวจโรคนั้นแพทย์จะต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ที่ต้องดูแลผู้ป่วยอยู่เสมอไม่ว่าจะมีอาการหนักเบาก็ต้องแก้ไขในเบื้องต้น การรักษาโรคตามหลักเวชกรรมแพทย์แผนไทย เป็นการวางยาให้ถูกกับโรคตามหลักของการรักษาด้วยสมุนไพร การปรับพฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุให้เกิดโรคโดยใช้หลักธรรมานามัย การรักษาด้วยการนวด อบ ประคบสมุนไพร การนึ่งหม้อเกลือ การรักษาด้วยวิธีธรรมชาติและการให้คำแนะนำการปฏิบัติตนแก่ผู้ป่วยและที่สำคัญต้องมีคุณธรรมของแพทย์เป็นเครื่องประดับ มีความโอบอ้อมอารีต่อผู้ป่วย มีอหิสาภัยเรียบร้อยเป็นที่พอใจของคนทั้งหลายด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระอธิการไพศาล กิตติภทฺโท** (บำรุงแคว้น) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ เรื่องการประยุกต์ใช้พุทธปรัชญาในการบำรุงรักษาจิตผู้ป่วย” จากการศึกษาพบว่า ร่างกายและจิตใจทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กัน เมื่อมนุษย์ป่วยทางด้านร่างกาย จิตใจก็พลอยกระทบกระเทือนไปด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อมนุษย์ไม่สบายใจ ร่างกายก็พลอยกระทบกระเทือนไปด้วย การบำบัดรักษาต้องดำเนินควบคู่กันไปทั้งด้านร่างกายและจิตใจ บางคนป่วยใจมากกว่าป่วยกาย เมื่อจิตใจสำคัญกว่าร่างกายเช่นนี้ พระพุทธศาสนาจึงเน้นเรื่องการดูแลจิตใจเป็นสำคัญ การนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในการบำบัดดูแลผู้ป่วยด้านจิตใจ เป็นวิถีทางบำบัดรักษาที่มีเหตุผลทางวิทยาศาสตร์รองรับส่งผลให้การบำบัดโรคทางกายหายได้ไวหรือไม่ลุกลามไป การศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการแพทย์และการเยียวยา ๒ ด้าน คือ ด้านสัจธรรม คือการดูแลรักษาชีวิตตามธรรมชาติ กับด้านจริยธรรม คือการดูแลรักษาโรคที่เกิดขึ้นทั้งทางกายและจิตใจด้วยการเน้นการกระทำที่ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์ แก่คนไข้อย่างแท้จริง

๔.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโรคกับหลักเวชกรรมและการรักษาพยาบาลตามแนวแพทย์แผนไทย ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาค้นคว้าจึงมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

พระพุทธศาสนาถือว่าความเจ็บป่วยเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์เช่นเดียวกับปัญหาเกี่ยวกับความแก่และความตาย เพราะความเจ็บป่วยนั้นเป็นกระบวนการของชีวิตที่ดำเนินไปตามกฎ

แห่งธรรมชาติซึ่งใครๆ ไม่อาจปฏิเสธได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายได้” อาการเจ็บป่วยทางร่างกายมีผลกระทบต่อจิตใจโดยตรง เรียกว่า ป่วยทั้งทางกายและทางใจไปพร้อมๆ กัน ดังนั้น มนุษย์จึงพยายามแสวงหาวิธีการเอาชนะความเจ็บป่วยด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ เพื่อให้ตนเองปลอดภัยจากอาการเจ็บป่วยนั้น ในสมัยโบราณมนุษย์ใช้หลักการรักษาพยาบาลผู้ที่มีอาการเจ็บป่วยด้วยวิธีการทางธรรมชาติ กล่าวคือใช้ยาสมุนไพรที่หาได้ตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นแบบรับประทาน แบบทา แบบพอกภายนอก ผู้ที่จะทำการรักษาพยาบาลได้ต้องเป็นผู้รู้และเข้าใจเกี่ยวกับยาสมุนไพรที่มีอยู่อย่างหลากหลายในธรรมชาติเป็นอย่างดี จึงจะสามารถนำมาประกอบ หรือปรุงเป็นยารักษาผู้ป่วยได้ตามอาการของโรคที่เกิดขึ้น

๔.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

ตามแนวทางเวชกรรมแผนไทยเชื่อว่าการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่เป็นมูลเหตุก่อโรคอาจช่วยป้องกันการเกิดโรคได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ็บป่วยด้วยโรคบางอย่างก็อาจแก้ไขได้โดยการปรับปรุงพฤติกรรม เช่น การออกกำลังกาย และการตัดตนด้วยท่าฤๅษีดัดตน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของไทยที่เน้นการจัดโครงสร้างของร่างกายให้เข้าที่ด้วยตนเอง นอกจากนี้ ยังอาจบำบัดด้วยการนวดไทย เพื่อแก้ปัญหากล้ามเนื้อ เส้นเอ็นพิการต่างๆ และที่สำคัญคือการแก้ไขปัญหาสุขภาพจิตซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องเน้นอย่างยิ่ง ได้แก่ การนั่งสมาธิ หลักการดังกล่าว เรียกว่า หลักการ “ธรรมานามัย” ซึ่งประกอบด้วย

๔.๓.๒.๑ กายานามัย การปฏิบัติตามหลักกายานามัย ได้แก่ การออกกำลังกาย การตัดตนด้วยตนเอง การกินอาหารให้ถูกกับธาตุ คือ ถูกกับธาตุเจ้าเรือนและสมุฏฐานต่างๆ ที่มีผลต่อสุขภาพ การกินแต่พอเหมาะ มีสติในการกิน การนอน และพึงสำนึกเสมอว่า อายุมากกว่า ๓๒ ปี เข้าสู่ปัจฉิมวัยแล้วควรดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาท

๔.๓.๒.๒ จิตตานามัย การปฏิบัติตามหลักจิตตานามัย ได้แก่ การฝึกสมาธิให้จิตเข้มแข็ง จิตมีพลัง เกิดปัญญา เกิดความสุขสงบ จะทำให้ความต้านทานโรคดีขึ้น เมื่อจิตเข้มแข็ง เกิดปัญญา ย่อมมีการเลือกพฤติกรรมที่ส่งเสริมสุขภาพ ไม่ตามใจตนเองด้วยกิเลส และความอยากคือตัณหา

๔.๓.๒.๓ ชีวิตานามัย การปฏิบัติตามหลักชีวิตานามัย ได้แก่ การดำรงชีวิตด้วยทางสายกลาง เลี่ยงชีวิตชอบยอมไม่เกิดความเครียด ไม่ผิดศีล รักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ รักษาสิ่งแวดล้อมให้สะอาด สมดุลไปด้วยธาตุทั้ง ๔ ภายนอกมีวินัย ไร้มลภาวะ

๔.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

๑) ควรศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างกระบวนการรักษาพยาบาลของแพทย์แผนไทยในชุมชนเมืองและกระบวนการรักษาพยาบาลของแพทย์แผนไทยในชนบท

๒) ควรศึกษาวิธีการดูแลรักษาสุขภาพของพระสงฆ์ในปัจจุบันตามแนวแพทย์แผนไทย

๓) ควรศึกษาวิเคราะห์การรักษาพยาบาลตามแนวเวชกรรมไทยในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพในยุคปัจจุบัน

๔) ควรศึกษาวิเคราะห์การส่งเสริมสุขภาพด้วยสมุนไพรไทยในการประกอบอาหารในสถานศึกษา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย-บาลี

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

—————. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ:

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท

เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.

นคร บางยี่ขัน. ตำราพระบรมครูแพทย์ชีวกโกมารภัจจ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ดุมาเบส จำกัด, ๒๕๔๕.

พุทธทาสภิกขุ. ธรรมศาสตร์ : ปรัชญาแห่งความพอเพียง. กรุงเทพมหานคร: มิตรสัมพันธ์กราฟิก, ๒๕๕๐.

—————. แก่นพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๑.

เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ. การแพทย์แผนไทย การแพทย์แบบองค์รวม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๙.

พระครูอรุณธรรมรังสี. มนต์พิธี. กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย (๑๙๙๙).

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” พิมพ์ครั้งที่ ๑๗.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระไพศาล วิสาโล. การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้ายวิถีพุทธ เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๔๙.

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ). พระสงฆ์กับสาธารณสุขชุมชน. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา สาธารณสุขในพระไตรปิฎก ชุดที่ ๓. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์, มปป.

พระยาพิศณุประศาสตร์เวช. เวชศึกษา. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา สาธารณสุขในพระไตรปิฎก ชุดที่ ๒. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์, มปป.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพมหานคร:

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

วิเชียร พุกโฉมงาม. คู่มือชาวพุทธสวดมนต์ทำวัตรแปลฉบับตามรอยบาทพระศาสดา.

พิมพ์ครั้งที่ ๑. อุตรธานี: เอเชียการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ปฐมสมโพธิ (ฉบับบาลี)**. กรุงเทพมหานคร:

บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

สมพร บุขราทิจ. **พุทธวิธีจิตบำบัด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๔๒.

อภิชาติ ลิมตียะโยธิน. **เอกสารการสอนชุดวิชาขนาดแผนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นนทบุรี: โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๗.

(๒) วิทยานิพนธ์:

เกศนี ลิ่มบุญสืบสาย. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา**.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

นภาพร น้าเบญจพล. บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่มีต่อสาธารณสุขมูลฐาน: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดนครราชสีมา. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

พระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร (กิจโร). “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต

วิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาปองปริตตา ปริบุญโณ. “การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาพรเทพ อุตตโม (เดชประสาธ). “การศึกษาวิธีบำบัดโรคซึมเศร้าตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระอธิการไพศาล กิตติภทโท (บำรุงแก้ว). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องการประยุกต์ใช้พุทธปรัชญาในการบำรุงรักษาจิตผู้ป่วย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต

วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สร้อยสุตา อิมอรุณรักษ์. “ผลการฝึกอานาปานสติภาวนาต่อภาวะสุขภาพจิต”. **วิทยานิพนธ์**

อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

ศศิธร เขมาภิรัตน์. “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวมกับการแพทย์แผนไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธี บรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๖.

(๓) รายงานวิจัย:

สิวลี ศิริไล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ จริยธรรม และเกณฑ์ตัดสินปัญหาจริยธรรม
 ทางกรแพทย์ในสมัยปัจจุบัน” .รายงานการวิจัย. ภาควิชามนุษยศาสตร์
 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๑.

(๔) เอกสารอื่น ๆ ที่ไม่ได้ตีพิมพ์: (Other Unprinted Documents)

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พระสงฆ์กับสาธารณสุขชุมชน, เอกสารประกอบการสอน
 รายวิชาสาธารณสุขในพระไตรปิฎก ชุดที่ ๓, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ห้องเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์, มปป.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายเทอดศักดิ์ ปฏิภาณวัฒน์
วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ.๒๔๙๗
สถานที่เกิด	อ.เมือง จ.ขอนแก่น
ประวัติการศึกษา	ม.ศ. ๕ แผนกวิทยาศาสตร์ โรงเรียนเซนต์ดอมินิก กรุงเทพมหานคร สอบเทียบ ม.ศ. ๕ แผนกวิทยาศาสตร์ กรุงเทพมหานคร - นิติศาสตร์บัณฑิต นิติศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย รามคำแหง กรุงเทพมหานคร - มหาบัณฑิต สาขาพัฒนบริหารศาสตร์ ทางรัฐประศาสนศาสตร์ (นโยบายสาธารณะ) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) - หลักสูตรเภสัชกรรมแพทย์แผนไทยและเวชกรรมแพทย์แผน ไทยสถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผน ไทยและแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข ศูนย์การศึกษาและการพัฒนาการแพทย์แผนไทย มหาวิทยาลัยขอนแก่น จ.ขอนแก่น - แพทย์แผนไทยบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช จ.นนทบุรี - คณะกรรมการวิชาชีพที่ได้รับขึ้นทะเบียนเป็นผู้ประกอบโรค ศิลปะ สาขาการแพทย์แผนไทย ให้แก่ นายเทอดศักดิ์ ปฏิภาณวัฒน์ ๔ ประเภท คือ ๑. ประเภทเภสัชกรรมไทย ๒. ประเภทเวชกรรมไทย ๓. ประเภทผดุงครรภ์ไทย ๔. ประเภทนวดไทย
ตำแหน่งการงาน	ปัจจุบันประกอบอาชีพ กิจการสถานพยาบาล เทอดศักดิ์ คลินิกการแพทย์แผนไทย
ปีที่เข้าศึกษา	๒๕๕๖
ปีที่สำเร็จการศึกษา	๒๕.....
ที่อยู่ปัจจุบัน	๓๐๖ หมู่ที่ ๑๒ ต.โจดหนองแก อ.พล จ.ขอนแก่น โทร. ๐๘๑-๗๐๘๖๐๕๑